

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ХОМИЧ Лідія Олексіївна – доктор педагогічних наук, професор, заступник директора з наукової роботи Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих Національної академії педагогічних наук України.

Наукові інтереси: дослідження теорії і методики професійної підготовки майбутнього вчителя, педагогіки вищої школи, зокрема проблеми психолого-педагогічної підготовки майбутнього вчителя початкової школи, аксіологічних засад змісту навчання і виховання майбутнього вчителя, змісту загальнокультурного розвитку вчителя.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

КНОМΥСН Lidiia Alekseevna – Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Deputy Director for Scientific Work Institute of Pedagogical and Adult Education National Academy Pedagogical Science of Ukraine.

Circle of scientific interests: the theory and methodology of training future teachers, the pedagogy of higher education, in particular the problems of psychological and pedagogical training of elementary school teachers, the axiological principles of the content of education of the future teacher, the content of teachers' general cultural development.

*Дата надходження рукопису 04. 08. 2018 р.
Рецензент – д.п.н. професор Н. С. Савченко*

УДК 37(091) (477)–051 Сухомлинський

ЯНЧЕНКО Тамара Василівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи, Національного університету «Чернігівський колегіум»
e-mail: tamyanchenko@gmail.com

ІДЕЇ СОЦІАЛЬНОЇ ПЕДАГОГІКИ У ХУДОЖНІХ ТВОРАХ ВАСИЛЯ СУХОМЛИНСЬКОГО

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Педагогіка Василя Сухомлинського випередила свій час. У пострадянському науковому та освітньому просторі соціальна педагогіка набула поширення тільки у 90-ті роки ХХ ст. А в спадщині видатного вченого соціально-педагогічні ідеї знайшли відображення значно раніше. Зокрема, дитиноцентризм, визначальний вплив середовища на дитину, важливе значення рівноправних стосунків співробітництва між вчителем і дітьми, взаємодія школи та родини, віра в силу виховання, гуманне ставлення до людей з особливими потребами та допомога їм – це ті концепти, що набули розвитку і в спадщині Василя Сухомлинського, і в сучасній соціальній педагогіці.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічна система Василя Сухомлинського, зокрема і його соціально-педагогічні ідеї, вивчаються у всьому світі. Вони є актуальними, суспільно значущими, науково обґрунтованими. Серед величезної кількості відомих учених, які досліджують спадщину видатного педагога, назвемо лише кілька імен – О. Сухомлинська, О. Савченко, М. Богуславський, В. Риндак, О. Петренко, В. Федяєва, М. Антонєць та багато інших науковців.

Сучасна соціальна педагогіка спрямована на вивчення освітнього та виховного потенціалу середовища, способів його педагогізації для більш успішної соціалізації та розвитку особистості, впливу соціокультурних умов на освіту та утвердження у суспільстві

ставлення до дитинства як до визначального етапу становлення особистості. Це поєднує її з педагогікою Василя Сухомлинського.

За твердженням видатного педагога, що співпадає з провідними ідеями соціальної педагогіки, дитинство – найважливіший період життя, не підготовка до майбутнього життя, а справжнє, яскраве, самобутнє, неповторне життя. І від того, яким було дитинство, що увійшло в розум і серце дитини з оточуючого середовища – від цього значною мірою залежить, якою людиною стане малюк [5].

Соціальна педагогіка Василя Сухомлинського не має чітких меж у тому сенсі, що не можливо відділити його дидактичні та виховні ідеї від соціально-педагогічних. В одному виді діяльності у нього могли ефективно поєднуватися розумовий розвиток, праця, моральне виховання, волонтерська допомога тим, хто її потребує, співпраця школи та сім'ї, вивчення й урахування індивідуальних і вікових особливостей дітей, екологічне й естетичне виховання.

Важливим є те, що ідеї соціальної педагогіки були розвинуті Василем Сухомлинським не тільки у його наукових працях, а і в дитячих художніх творах видатного вченого. Це робить їх доступними для дітей, збільшує їхній виховний вплив.

Метою статті є характеристика ідей соціальної педагогіки у художніх творах Василя Сухомлинського.

Художня спадщина Василя Сухомлинського руйнує традиційні уявлення про те, що історико-педагогічні надбання

важко практично використовувати в сучасних умовах, бо вони є продуктом інших епох. Оповідання видатного педагога входять до обов'язкової програми початкової школи. Твори Василя Сухомлинського актуальні сьогодні, тому що для них характерні дитиноцентризм і антропоцентризм, гуманізм і толерантність, полікультурність і патріотизм. Їх потрібно читати дорослим і дітям, бо вони вчать бути людьми.

Виклад основного матеріалу дослідження. Дитиноцентризм художньої спадщини Василя Сухомлинського полягає у тому, що його художні твори для дітей і про дітей. Здебільшого герої оповідань видатного педагога – активні, веселі, щасливі. Але він часто згадує і про дітей, які потрапили в складні життєві обставини. Василь Сухомлинський називає їх «діти, які переживають горе» [5, с. 406]. Вони мають багато спільного: сумні очі з недитячою задумливістю, байдужість, журба, самотність. Такі діти не помічають ігор і розваг товаришів; ніщо не може відволікти їх від сумних думок. Найкраща допомога дитині полягає у тому, щоб «розділити її горе, не торкаючись дуже особистого, потаємного» [5, с. 406].

У творах видатного педагога, якщо дитина потрапила в складні життєві обставини, їй допомагають оточуючі і добрим словом, і корисною справою («Майже чарівна розмова» [3, с. 59], «Перший день» [3, с. 67] та інші оповідання). Таку соціально-педагогічну допомогу насамперед можуть надати друзі, однокласники і вчителі. Підтримка вчителів повинна відрізнятися делікатністю, майстерністю, особливою щирістю і добротою. Василь Сухомлинський зазначає: «Сумні очі дитини – що може бути більш важким у складному процесі виховання. Якщо в дитячому серці горе, дитина тільки... присутня в класі... У тому, як учитель ставиться до горя дитини, наскільки здатен він розуміти і відчувати дитячу душу – полягає основа педагогічної майстерності» [5, с. 405]. Якщо вчитель переконався, що дитина потребує допомоги, залишитися байдужим або забути про дитину – означає знову травмувати її [4].

Формування у дитини особистісного ставлення до соціального середовища, розуміння важливості та суспільної значущості своєї справи і відповідальності перед рідними, близькими, товаришами і перед своєю совістю як провідні ідеї соціальної педагогіки знайшла відображення й у художніх творах Василя Сухомлинського. Так, в оповіданні «Як дівчинка побачила себе» [3, с. 18] Софійка сама відповідальна перед собою: вона добре поводить себе, бо не хоче бачити себе в люстерко «противною».

Русійною силою особистісного зростання

дитини, механізмом її соціалізації та соціальної адаптації у художніх творах Василя Сухомлинського є «сором». Дитина засвоює норми суспільного життя і соціальної поведінки, бо їй соромно поводити себе інакше. Наприклад, героїня оповідання «Соромно перед соловейком» [3, с. 15] Ліда, пообідавши в лісі, прибирає після себе сміття, не зважаючи на те, що там його ніхто не бачить («їй соромно перед соловейком», пісню якого вона щойно чула). А хлопчику з оповідання «Петрик, собака й кошеня» [3, с. 20] «стало соромно перед кошеням».

Таку ж роль механізму особистісного становлення та соціалізації у художніх творах Василя Сухомлинського відіграє й совість. Так, Скляний Чоловічок із однойменного оповідання [3] вчив хлопчика жити, він був, як зазначає педагог, його совістю і підказав хлопчику, що потрібно відвідати хворого товариша. Джерелом дитячої совісті, готовності робити добро для інших педагог вважав співпереживання почуттів тих людей, на серці у яких горе і негоди [5].

Для Василя Сухомлинського важливим є те, щоб діти вирости небайдужими, бо байдужість у його розумінні «один із найбільш небезпечних психічних станів» [4, с. 40]. Виховання у дітей соціальної активності та відповідальності за свої вчинки перед суспільством та іншими людьми є важливим соціально-педагогічним завданням сім'ї та школи. Людиною, особистістю є тільки той, хто небайдужий, відповідальний, думає і дбає не тільки про себе. Цю тему порушує Василь Сухомлинський в оповіданні «Бо я людина» [3, с. 18–19]. Дідусь, піклуючись про оточуючих, прибирає камінь з дороги і робить це, тому що він – людина. Відповідальне ставлення до людей відрізняє його від батька хлопчика, у якого з'являються сумніви: «Тату, а хіба ви не людина?» [3, с. 19].

Людиною, на думку Василя Сухомлинського, може вважатися тільки той, хто піклується про інших, для кого характерні душевна щедрість і доброта. Герой оповідання «Звичайна людина» [3, с. 31], «подорожній з добрими очима», залишає своє відро біля чужого колодязя, щоб з нього могли напиться й інші люди, бо він – «звичайна людина». «Бути людиною» – побажання педагога дітям, що звучить у багатьох його творах. У сучасному суспільстві соціальна педагогіка спрямована на створення сприятливих умов для виховання дітей людьми, які у майбутньому стануть відповідальними чоловіками або дружинами, батьками, чесними працівниками, громадянами, патріотами, гуманістами, волонтерами.

Людину в оповіданнях Василя Сухомлинського відрізняє від інших живих

істот повага до людей і бережне ставлення до оточуючого середовища. Так, в одному з оповідань («Навіщо кажуть «спасибі»?») [3, с. 85] дідусь говорить хлопчику: «Ми ж не вовки, а люди».

Негативні наслідки безвідповідальних вчинків людини залишаються помітними й через багато років. Це зрозумів герой оповідання «Відломлена гілка» [3, с. 46]. Через те, що він багато років назад ще маленьким хлопчиком «потішався» і зламав гілочку молодої липи, стало «менше листя зеленого, менше цвіту липового, менше співу бджолиного..., менше й радості в світі».

Турбота про інших людей і допомога їм стають прикладом для дітей і позитивно впливають на їхнє виховання, бо дитина, яка відчула на собі добре ставлення від інших людей, хоче поділитися добром з оточуючими. Про це пише Василь Сухомлинський у оповіданні «Щоб ти став кращий...» [3, с. 38].

Пріоритет загальнолюдських цінностей є однією з ключових ідей соціальної педагогіки Василя Сухомлинського. В оповіданні «Чорнобривці» [3, с. 11] бабуся, відповідаючи на питання онука, каже, що людина живе для того, щоб жити вічно, а згодом доповнює відповідь, що людський рід живе для щастя. Такий гуманізм відрізняє твори Василя Сухомлинського від інших творів радянської дитячої літератури, для яких було характерним вчити дітей «жити для боротьби», «жити для подвигу».

Про волонтерську діяльність як небайдужість і допомогу людям, як близьким, так і незнайомим, Василь Сухомлинський пише в оповіданнях «Протоптали стежку» [3, с. 101], «Срібний карбованець» [3, с. 127–128], «Як сліпому окуляри» [3, с. 142], «Візьми ще одну квітку» [3, с. 144–145], «Наш тато одужав» [3, с. 155], «Хустина для бабусі Марії» [3, с. 173–74] та в інших творах. Ці оповідання були написані не випадково, бо педагог зазначає: «Одне із виховних завдань я вбачав у тому, щоб дитина серцем відчувала, що навколо неї є люди, які потребують допомоги, турботи, ласки, сердечності, небайдужості» [5, с. 401].

В оповіданні «Найкрасивіше і найпотворніше» [3, с. 136] Василь Сухомлинський наголошує, що «найкрасивіше – це коли люди роблять одне одному добро», а «найпотворніше, коли людина стає зла, безсердечна».

Діти, які допомагають іншим, часто бувають скромними, непримітними, як Микола, герой оповідання «Несміливий хлопчик» [3, с. 179]. Він був дуже сором'язливим. Інші діти його так характеризували: «Славний учень. І товариш добрий. Попросиш – завжди пояснить, покаже.

Але дуже несміливий...» [3, с. 179]. Одного разу на мосту хлопці побачили дівчинку, яка тонула в річці. Микола, не роздумуючи, першим кинувся на допомогу і врятував її.

Василь Сухомлинський прагне сформувати у дітей розуміння «чужого горя» і вміння підтримати людину у такому стані. В оповіданні «У кого радість, а в кого й горе» [3, с. 167] він пише, що «розуміти чуже горе – велика людська краса».

Увага до людей похилого віку, формування у дітей поваги до них і розуміння їхніх потреб є важливими ідеями соціальної педагогіки і водночас провідними ідеями багатьох оповідань Василя Сухомлинського, зокрема «Хай я буду Ваша, бабуся» [3, с. 16–17], «Мама послала» [3, с. 32], «Чого це дідусь такий добрий сьогодні?» [3, с. 55], «Важлива звістка» [3, с. 80], «Святковий обід» [3, с. 83], «Миколі стало легше» [3, с. 98], «Тихо, бабуся відпочиває» [3, с. 100], «Гостини» [3, с. 104], «Бабусин борщ» [3, с. 126], «Краплина води» [3, с. 139] та в багатьох інших творах. Тільки в одній збірці «Квітка сонця» (2013) близько 20 оповідань, що мають таку тематику [3].

Думки про те, що потрібно допомагати хворим і старим людям, викладені видатним педагогом так, що вони стають зрозумілими й дітям дошкільного віку. Наприклад, в оповіданні «Лялька з відбитою ручкою» [3, с. 16] дівчинка піклується про стару ляльку. Коли вона забула про неї, а потім побачила, як лялька плаче, дівчинці стало соромно. Герой оповідання «Солом'яні брили» [3, с. 80–82] щодня замість морозива купував у сліпого дідуса два брили, виготовлені їм власноруч. Така допомога німечині людині є гарним прикладом для дітей-читачів і гідна похвали. Дідусь, звертаючись до хлопчика, говорить «Ти добра людина» [3, с. 82]. Вже саме слово «людина», навіть без епітета «добра», у творах Василя Сухомлинського означає, що той, хто зветься людиною, має гідні людські якості. Педагог радить дітям: «З малих років учись жити так, щоб тобі було добре, приємно, коли робиш добре для людей, і неприємно, коли зробив щось погане, негідне» [3, с. 234].

В оповіданні «Чи винен м'яч» [3, с. 76], у якому діти сміються з безпомічної бабусі, яка загубила ціпок, Василь Сухомлинський наголошує: «Сміятися зі старості – сміятися з себе. Кожен із тих, хто сміявся з бабусі, через кілька десятиріч сам стане старим. А ще більший гріх – сміятися з фізичної вади людини. То вже – злочин» [3, с. 76].

Актуальні сьогодні ідеї інклюзивної освіти, що є складником соціальної педагогіки, у спадщині Василя Сухомлинського пронизані гуманізмом і моральністю. Виховання та навчання дітей з інвалідністю педагог пропонує здійснювати на засадах милосердя,

співчуття, позитивного ставлення до особистості, поваги і прийняття її такою, якою вона є. Думки про те що дитина з певною вадою розвитку може навчатися разом зі здоровими дітьми, спілкуватися і дружити з ними викладені в оповіданні «Горбатенька» [3, с. 94–95]. У такий спосіб відбувається створення соціального середовища, сприятливого для людей з інвалідністю.

Для педагога важливим є те, щоб школярі ставилися до такої виняткової дитини як до рівної і гідної дружби, спілкувалися з нею, цінували її за людські якості і допомагали долати життєві труднощі. Про це йде мова і в оповіданні «Суниці для Наталі» [3, с. 114].

Висновки та перспективи подальших розвідок напряму. Підводячи підсумки, зазначимо, що соціальна педагогіка Василя Сухомлинського виявляється у вихованні відповідального ставлення до людей і до оточуючого середовища, у вмінні організувати позитивно вмотивовану діяльність дітей і формувати у них прагнення стати кращими, творити добро, допомагати, дружити, працювати, навчатися, любити людей, школу, природу, вирости справжніми людьми.

Не зважаючи на загальне захоплення дітьми та молоддю різноманітними технічними пристроями, що заповнили наше життя і роблять його почасти цікавішим, а будь-яку інформацію доступною, художня література залишається могутнім засобом виховання дітей. Художні твори Василя Сухомлинського виховують і вчать дітей бути людьми, соціально активними, доброзичливими та чесними, засвоювати найкращі зразки суспільної поведінки, допомагати тим, хто цього потребує. А це і є одне з головних завдань соціальної педагогіки як практично спрямованої і значущої галузі. Перспективи наукових досліджень можуть бути пов'язані з подальшим аналізом і характеристикою соціально-педагогічного потенціалу праць видатного педагога.

УДК (373.3.015.31: 17.022.1):929-051(477)

ПРОВІДНІ ІДЕЇ МОРАЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В. СУХОМЛИНСЬКОГО У КОНТЕКСТІ СУЧАСНОЇ ПРАКТИКИ ОСВІТИ І ВИХОВАННЯ

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. На сучасному етапі розвитку педагогічної науки особливого значення набувають історико-педагогічні

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. История социальной педагогики: хрестоматия-учеб. / [под ред. М. А. Галагузовой]. – М.: ВЛАДОС, 2001. – 544 с.
2. Соціальна педагогіка / [За ред. А. Й. Капської]. – К.: Центр учбової літератури, 2009. – 488 с.
3. Сухомлинський В. О. Квітка сонця: Притчі, казки, оповідання/ В. О. Сухомлинський. – Харків: ВД «ШКОЛА», 2013. – 240 с.
4. Сухомлинский В. А. О воспитании / В. А. Сухомлинский / [Сост. и авт. вступит. очерков С. Соловейчик]. – М.: Политиздат, 1975. – 272 с.
5. Сухомлинский В. Сердце отдаю детям / В. Сухомлинский. – К.: Акта, 2012. – 563 с.

REFERENCES

1. *Istoriya sotsyalnoi pedahohyky: khrestomatyia-ucheb.* (2001). [History of social pedagogy]. Moscow.
2. *Sotsialna pedahohika.* (2009). [Social pedagogy]. Kyiv.
3. Sukhomlynskyi, V. O. (2013). *Kvitka sontsia: Prytchi, kazky, opovidannia.* [Flower of the sun]. Kharkiv.
4. Sukhomlynskyi, V. A. (1975). *O vospytanyu.* [About the education]. Moscow.
5. Sukhomlynskyi, V. (2012). *Serditse otdaiu detiam.* [I give heart to the children]. Kyiv.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ЯНЧЕНКО Тамара Василівна – доктор педагогічних наук, доцент, професор кафедри соціальної роботи Національного університету «Чернігівський колегіум».

Наукові інтереси – історія педагогіки, історія соціальної педагогіки.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

YANCHENKO Tamara Vasyilivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Professor of the Department of social work of National University «Chernihiv Collegium».

Circle of scientific interests: history of education, history of pedagogy, history of social pedagogy.

Дата надходження рукопису 24. 08. 2018 р.

Рецензент – д.п.н. професор Н. С. Савченко

ЯЩУК Інна Петрівна – доктор педагогічних наук, професор, декан факультету початкової освіти та філології Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії
e-mail: yashchuk.ip@gmail.com

дослідження, що розкривають спадкоємність наукових традицій і інновацій, визначають науковий потенціал педагогічних теорій, концепцій минулого, їх евристичну і